

MARCIN ERNEST OGAR OFM, *SAPIENTIA VITAE. Mądrość w życiu chrześcijanina na podstawie korespondencji i dzieł moralno-ascetycznych św. Ambrożego z Mediolanu*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jerzy Pałucki. Recenzenci: ks. dr hab. Michał Kieling (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), bp dr hab. Piotr Turzyński (KUL)

Codziennie życie człowieka niesie ze sobą wiele problemów, którym musi on stawiać czoła. Dlatego ludzie od zawsze szukali jakiegoś remedium, mocy, które pomagałyby im te trudności przewycięzać. Od dawna zdawano sobie sprawę, z większą lub mniejszą świadomością, że to mądrość w codziennym życiu czyni je łatwiejszym i prowadzi do zdobycia szczęścia. Ma się tu na uwadze szczęście w wymiarze nie tylko immanentnym, ale przede wszystkim w wymiarze transcendentnym.

Żyjący w IV w. św. Ambroży, od 374 r. do 397 r. biskup Mediolanu, był jednym z ojców Kościoła, który doskonale zdawał sobie z tego sprawę i tak pragnął poprowadzić swoich wiernych, aby ten cel życia osiągnęli. Nie było to łatwe w czasach wielkich niepokojów społecznych oraz prowadzonych wojen, które z jednej strony były konieczne w obronie granic Imperium Rzymskiego, z drugiej jednak rujnowały codzienny pokój, za którym ludzie tak bardzo tęsknili. Dostrzegając więc w osobie biskupa Mediolanu męża pełnego mądrości życia, papież Jan Paweł II w liście apostolskim *Operosam Diem* (p. 2), skierowanym do duchownych i wiernych świeckich w 1600. rocznicę śmierci Doktora Kościoła, napisał: „Dzielny i łagodny pasterz, człowiek zdolny zarówno do napominania, jak i do wybaczenia, nieubłagany wobec błędów, cierpliwy jednak w odniesieniu do błędzących, surowy wobec panujących, a jednocześnie szanujący państwo, pozostający w przyjaznych stosunkach z cesarzami, a jednak bliski swojemu ludowi, dociekliwy uczony i niezmordowany człowiek czynu”. Taka charakterystyka mediolańskiego biskupa, zdaniem wielu badaczy była możliwa, ponieważ całe swoje życie oparł na Skale, którą jest Jezus Chrystus, będący dla niego niezachwianym autorytetem we wszystkich aspektach istnienia. Fakt ten uczynił z niego skutecznego teologa, duszpasterza i przywódcę nie tylko dla swojej epoki, ale cała jego duchowa i intelektualna spuścizna stanowi nieodzowne bogactwo także dla czasów współczesnych.

Św. Ambroży, znajdujący się pod wielkim wpływem nauczania św. Pawła, zapraszał i napominał, aby każdy spośród uczniów Jezusa w dążeniu do osiągnięcia szczęścia i duchowego pokoju nie kierował się wzorcami zaczerpnię-

tymi z tego przemijającego świata pełnego, jak to pisał, „własnej” mądrości, która w dużej mierze sprzeciwia się Stwórcy, próbując Go usunąć z ludzkiego życia. Nasz autor jest przekonany, iż jedynym sposobem osiągnięcia celów stanowiących dążenia chrześcijanina, jest droga wskazana przez Jezusa Chrystusa, przekazywana po dziś dzień w ewangelii i Kościele. Tę zasadę uczynił naczelną w swoich rozważaniach na temat mądrości. Cała mądrość ze strony człowieka nabiera pełni sensu i uzyskuje skuteczność tylko wtedy, gdy poprzez wiarę i nieprzerwaną komunie z Bogiem w Trójcy Jedynym człowiek podejmie decyzję kierowania się w życiu Mądrością Bożą.

Niniejsza dysertacja jest próbą odnalezienia źródła prawdziwej mądrości, ukazanie jej wartości i znaczenia oraz możliwości jej stosowania w codziennym życiu chrześcijańskim. Jak udało się to wykazać, zawiera ono w sobie konkretny katalog zasad, dzięki którym człowiek może stawać się coraz lepszym uczniem i naśladowcą Jezusa Chrystusa. Wśród tych pryncypiów swoje poczytne miejsce zajmuje mądrość.

Mimo tak wielkiej popularności dzieł mediolańskiego teologa nie istnieją całościowe prace naukowe dotyczące jego nauczania na temat mądrości. O mądrości u św. Ambrożego pisali między innymi: J. Zuber¹, ograniczając się tylko do jednego dzieła *Hexameronu*; praca uwypukla kwestię mądrości jako mocy Bożej. Najprawdopodobniej wynika to z faktu, że interesowano się raczej działalnością „naszego” autora jako polityka kościelnego². Wiele publikacji poświęconych życiu, działalności i twórczości św. Ambrożego powstało w związku z 1600. rocznicą jego święceń episkopatu. Ze względu na ogromną liczbę tych publikacji w prezentowanej pracy, zarówno w opisie stanu badań, jak i w całej dysertacji oraz bibliografii, uwzględniono jedynie te, które w sposób mniej lub bardziej pośredni dotyczą zakresu naszych badań. Pojawiły się również prace poświęcone jego spuściźnie literackiej. Opistem dzieł św. Ambrożego zajęła się między innymi Michaela Zelzer³, która dokonała oceny dzieł mediolańczyka szczególnie pod kątem chronologii i motywów ich powstawania oraz sposobów i metod ich redagowania. Dotyczyło to szczególnie jego korespondencji. Dzięki temu opracowaniu można stwierdzić, że w znacznej mierze lite-

¹ *Moc i mądrość Stwórcy objawione w dziele stworzenia. Studium nad „Hexameronem” Ambrożego*, Kraków 1982.

² Zob. H.F. CAMPENHAUSEN, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker*, Berlin–Leipzig 1929; K. ILSKI, *Idea jedności politycznej, społecznej i religijnej w świetle pism Ambrożego z Mediolanu*, Poznań 2001.

³ *Zur Chronologie der Werke des Ambrosius. Überblick über die Forschung von 1974 bis 1997*, w: *Nec timeo mori*, ed. L.F. Pizzolato, M. Rizzi, Milan 1998, s. 73-92.

ratura, jaką po sobie pozostawił ten teolog, jest wynikiem jego kaznodziejskiej działalności.

Jako bazę źródłową obrano sześć dzieł, które można zakwalifikować do grupy dzieł moralno-ascetycznych: *De institutione virginis*, *De virginibus*, *De virginitate*, *Exhortatio virginitatis*, *De viduis* oraz zaliczające się również do tej grupy dzieło *De officiis ministrorum*, będące jednym z najstarszych podręczników etyki chrześcijańskiej. Druga grupa źródeł to 95 pism podzielonych na trzy części, stanowiących zbiór jego korespondencji⁴. *Listy*, w znacznej mierze osobiście przygotowane przez biskupa do publikacji, są nieodzownym dowodem całości jego nauczania we wszystkich dziedzinach życia osobistego i społecznego, zarówno na płaszczyźnie duchowej, jak i fizycznej. Podstawę badań stanowiły dzieła wydane w serii SAEMO (*Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera*): moralno-ascetyczne (tomy XIII, XIV/1, XIV/2) oraz *Listy* (tomy XIX-XXI).

Właściwemu i spójnemu rozwijaniu myśli służyła przyjęta i konsekwentnie realizowana metoda, przede wszystkim ta zachowana przez św. Ambrożego, który przedstawiał swoje nauczanie w kontekście historii zbawienia. Zgodnie z profilem Katedry Patrologii Łacińskiej zastosowano metodę filologiczną oraz analityczno-syntetyczną. Na pierwszym etapie przygotowania tej dysertacji zapoznano się z podstawową bazą źródłową, którą następnie poddano analizie pod kątem obecności w niej, jak i wyodrębnieniu wypowiedzi biskupa Mediolanu dotyczących terminu *mądrość*, który w tekstach oryginalnych pojawia się jako – *sapientia*, *prudencia*, *consilium*, *intellectus*. Następnie przeprowadzono analizę źródeł, która była ukierunkowana na wyodrębnienie wypowiedzi Ambrożego na temat mądrości i stworzenie głównych bloków tematycznych, na których z kolei, w formie rozdziałów, osadzono strukturę pracy. Dalej, w ramach poszczególnych bloków dokonano systematyzacji sapiencjalnych treści w kluczu metody św. Ambrożego, to znaczy w perspektywie historii zbawienia, jednocześnie nie pomijając także inspiracji wyływających z opracowań tematu, by w końcu wyciągnąć wnioski, które byłyby pomocne w codziennym chrześcijańskim życiu.

Na podstawie przeprowadzonych badań przedstawiono wiele wniosków, wśród których warte podkreślenia są następujące konkluzje. Mediolański teo-

⁴ Pierwsza grupa pism to 77 listów, które, zebrawszy według własnego klucza, św. Ambroży opublikował w 10 księgach. Drugą część stanowi zbiór 15 listów, których sam autor nie włączył do pierwszego wydania. Są to przede wszystkim te dokumenty, które opisywały rolę, jaką odegrał mediolańczyk w ważnych wydarzeniach historycznych. Listy te zostały odnalezione dopiero po śmierci biskupa i opublikowane oddzielnie.

log miał własną koncepcję teologii; Niewątpliwym jej rysem był chrystocentryzm, a wynika to z bogactwa biblijnej wiedzy, którą dysponował. Wśród definicji bezpośrednich można zauważyć pewnego rodzaju progresywny rozwój rozumienia słowa *mądrość*. Bez wątpienia schemat, jakim posługuje się św. Ambroży, nakłada się na podstawowe wydarzenia z historii zbawienia, ukazując mądrość jako bezcenny dar dla człowieka.

Ponadto identyfikował on cechy mądrości z atrybutami Boga. Te cechy jawią się w życiu człowieka jako cnoty, wśród których mądrość zajmuje szczególne miejsce. Jest to cnota zawierająca rzeczywistość Bożą, gdyż źródłem wszelkich cnót jest sam Pan Bóg. Dalej, jest to cnota wyjątkowa także z tego względu, że będąc pokarmem dla rozumności człowieka, wyróżnia go spośród pozostałych stworzeń. Jako taka z jednej strony jest źródłem wszystkich pozostałych cnót. Z drugiej jednak źródłem i początkiem mądrości jako cnoty ze strony człowieka są bojaźń Pańska i miłość. Mądrość jako cnota daje człowiekowi możliwość poznawania tajemnic świata stworzonego, ale także, z woli samego Boga, uzdalnia do odkrywania sekretów nadprzyrodzonych oraz porządkowania życia zarówno wewnętrznego, jak i społecznego według właściwej, Bożej hierarchii wartości. Ponadto, można powiedzieć, pewnego rodzaju wynikiem poszukiwań znaczenia mądrości jest stwierdzenie, że Ambroży miał umiejętność „malowania” poszczególnymi przykładami, zaczerpniętymi czy to z Pisma Świętego, filozofii, literatury, czy wziętymi z przyrody, zarówno ożywionej, jak i nieożywionej – rzeczywistości Bożej, duchowej, moralnej, ascetycznej i społecznej.

Dla Ambrożego cała ekonomia zbawienia, dokonująca się we wszystkich przejawach Bożego działania, jest jednocześnie dziełem wszystkich Osób Trójcy Świętej, będącej niezaprzeczalnie źródłem mądrości. Sapiencjalnym źródłem jest także stworzony przez Boga świat, w którym zawarte są w mniejszym lub większym stopniu pierwiastki Jego Mądrości, choć, oczywiście, już nie tak wyraźne i podane w sposób skondensowany. Należy więc wyróżnić zasadnicze dwa źródła mądrości, a mianowicie Boskie oraz to, które jest związane ze światem materialnym, w tym i z samego człowieka, zwłaszcza natura ludzka, przejawiająca się w doświadczeniu człowieka zarówno tym intelektualnym, jak i zmysłowym.

Św. Ambrożego rozróżniał w dość czytelny sposób trzy rodzaje mądrości. Pierwszy to Mądrość Boża, tożsama z mądrością Ojca, Syna oraz Ducha Świętego. Drugi rodzaj to mądrość ludzka, dla której określenia używał terminów takich, jak: *sapientia*, *prudencia*, *consilium*, rozumianych w kolejności jako mądrość, roztropność i rada. Trzeci rodzaj omawianego pojęcia to mądrość

światowa. Zarówno mądrość ludzka, jak i światowa mają, zdaniem mediołańczyka, swoje dwa bieguny, mianowicie wspomniane rodzaje można jeszcze podzielić na mądrość prawdziwą i fałszywą. W ambrożyjskim ujęciu nowością jest eksponowanie kierunków rozwoju bądź degradacji mądrości oraz określenie jej cech charakterystycznych.

Zdaniem Ambrożego konieczny jest rozwój cnoty i daru mądrości. Jest to możliwe pod warunkiem, gdy człowiek zachowa w tej kwestii dyscyplinę. Podkreślał on także, że w procesie tym istotne jest samowychowanie, wspomagające człowieka w wydoskonalaniu się w cnotie mądrości. Jednym z podstawowych czynników wspomagających wzrastanie w omawianej cnotie jest lektura Pisma Świętego oraz przebywanie z ludźmi posiadającymi znaczące doświadczenie życia. Ambroży określał ich mianem mędrców. Znamienne jest również podkreślanie przez niego, że każdy chrześcijanin powinien być jednocześnie mędrce.

Człowiek mądry w nauczaniu Doktora Kościoła to człowiek perfekcyjny, wznoszący się na szczyty doskonałości. Stan doskonałości i mądrości to dla Ambrożego taka kondycja człowieka, w której nie szuka on już niczego poza miłością i najwyższym dobrem oraz umiłowaniem wszelkich cnót. Przyczyną tego jest przede wszystkim ścisła relacja z Chrystusem, tak mocna, że nic, nawet najtrudniejsze doświadczenia człowieka nie są w stanie odłączyć go od miłości Boga. Koncepcja mądrości u św. Ambrożego jest więc ściśle powiązana z nauczaniem o doskonałości chrześcijańskiej. Co więcej, zdobytą mądrość należy rozumieć w jego myśli jako zwieńczenie wszelkich ludzkich wysiłków, a można także dojść do przekonania, że mądrość jawi się nawet jako pewnego rodzaju klamra zamykająca w sobie mnogość cnót charakteryzujących chrześcijański styl życia.

Mądrość zanim zostanie nabyta przez człowieka jako „uświadomiona” cecha jego osobowości, doprowadzająca go do doskonałości i cnotliwego życia, musi być rozpoznana jako ta, która swe źródło ma w rzeczywistości wyższej. Jest to pewnego rodzaju „szkoła rozsądku”, kształtowania mądrości i wiedzy oraz bardzo istotnej dla nich dyscypliny, która jest jednym z warunków ich osiągnięcia. W przeciwnym razie jest duże prawdopodobieństwo zniekształcenia, a nawet wypaczenia skutków, jakie powinna przynosić *sapientia*.

Dla Ambrożego najważniejszymi postawami chrześcijanina wobec mądrości jest: porzucenie „mentalności tego świata”, wyrażające się w odrzuceniu i zerwaniu więzów zła i grzechu. Chrześcijanin, wzorując się na Jezusie Chrystusie, Jego doskonałym życiu oraz wpatrując się w przykład świętych, wśród których na czele stoi Maryja, Matka Boża, powinien „zbierać wszelkie

ziarna mądrości”, zawierające się w tych rzeczywistościach, co prowadzi go ostatecznie do udoskonalenia swojego życia poprzez wyteżoną pracę nad sobą.

Mediolańczyk swoje nauczanie o roli i skutkach, jakie omawiana cnota powoduje w życiu chrześcijanina, sprowadza do dwóch grup. Pierwsza dotyczy skutków mądrości w życiu wewnętrznym człowieka. Druga grupa myśli odnosi się do jej roli w życiu wspólnotowym i społecznym. W świetle jego wypowiedzi *sapientia* jawi się, jak już zostało to zasygnalizowane wcześniej, jako bezcenny dar, odróżniający człowieka od innych bytów i wynoszący go na piedestał całego dzieła stworzenia. Mądrość to „skarb” tworzący szczególną przestrzeń, w której ludzie mogą, a nawet powinni urabiać własne charaktery, przemieniać swoje codzienne życie i poddawać się wewnętrznemu, osobistemu rozwojowi, zwłaszcza w dziedzinie życia cnotliwego. Z tego tytułu mądrość należy rozumieć również jako czynnik mający zasadnicze znaczenie w ukonstytuowaniu człowieka jako człowieka.

Mądrość nie przynosi człowiekowi bogactwa materialnego, ale jest bogactwem duszy, w postaci szlachetności i dobra, dobrych obyczajów, wyrażającym się w „człowieczeństwie serca”. Nie jest również zarezerwowana tylko dla mężczyzn, jak chcieliby tego na przykład niektórzy filozofowie czy pisarze i prawodawcy „starożytnego świata”. W swoim nauczaniu mediolańczyk z pewnością opowiadał się za równością obu płci w porządku Bożych darów, otrzymywaniu łaski, a więc także cnoty mądrości. Innymi słowy, każdy chrześcijanin, niezależnie, czy to mężczyzna czy kobieta, a ponadto osoba młoda czy w podeszłym wieku, wszyscy są wezwani, aby podążać drogą mądrości.

Jedną z fundamentalnych właściwości prawdziwej mądrości jest fakt, że rozbudza ona w sercu człowieka wielkie pragnienie nieustannego zwracania się i wędrowania ku Bogu. W codziennym życiu chrześcijanina mądrość pozwala mu na rozeznanie tego, co jest rzeczywiście wolą Bożą, a co nią nie jest. Dzięki temu „uzdolnieniu” może on także, przy pomocy łaski Bożej, podejmować właściwe decyzje oraz dobierać odpowiednie środki, poprzez które będzie mógł osiągnąć swoje życiowe cele.

Sapientia jest więc tego typu darem niebiańskim, który sprawia, że wieżący staje się przepełniony łaską oraz uczestniczy w majestacie samego Boga. Wskutek takiego daru jego duch nabiera niezmiennego, spokojnego, skromnego charakteru, co przyczynia się do stania się bogatym przed Stwórcą nie tyle nagromadzonymi bogactwami ziemskimi, ile raczej owocami cnót.

Mądrość przyczynia się także do budowania jedności każdej wspólnoty. Dotyczy to w sposób szczególny wspólnoty kościelnej.

Z pewnością należy podkreślić, że podjęty temat nie wyczerpuje w pełni problematyki dotyczącej roli mądrości w życiu chrześcijanina. Jest próbą włączenia się w dyskusję dotyczącą wielkiego wkładu ojców Kościoła w kształtowanie się fundamentów depozytu wiary i związanych z nią powinności człowieka, czego nierozzerwalnym elementem jest nauka o mądrości życia. Należy wyrazić nadzieję, że wyniki przeprowadzonych badań nad wybranymi tekstami źródłowymi św. Ambrożego w aspekcie mądrości przyczynią się do zainteresowania się jego twórczością literacką, której przekaz, jak się okazuje, jest wciąż aktualny i może ubogacać zarówno poszczególnych chrześcijan, jak i całe wspólnoty w prowadzeniu misyjnej działalności Kościoła.

Treść pracy:

I. Istota mądrości. 1. Określenia bezpośrednie. 1.1. Mądrość jako atrybut Boga, 1.2. Mądrość to Logos-Verbum, 1.3. Mądrość jako cnota, 1.4. Mądrość jako dar; 2. Określenia opisowe. 2.1. Osobowe obrazy biblijne jako alegorie mądrości, 2.2. Rzeczowe obrazy mądrości zaczerpnięte z Pisma Świętego, 2.3. Przyrodniczo-literackie alegorie mądrości; **II. Źródła i rodzaje mądrości.** 1. Źródła mądrości. 1.1. Bóg źródłem mądrości, 1.2. Świat stworzony źródłem mądrości; 2. Rodzaje mądrości. 2.1. Mądrość Boża, 2.2. Mądrość ludzka, 2.3. Mądrość światowa; **III. Nabywanie mądrości.** 1. Okoliczności nabywania mądrości. 1.1. Dar Boga w akcie stworzenia, 1.2. Okoliczności nadprzyrodzone, 1.3. Okoliczności naturalne; 2. Postawa człowieka wobec mądrości – sposoby nabywania mądrości. 2.1. Porzucenie świata, 2.2. Zerwać kajdany grzechu – nawrócenie. 2.3. Życ w Chrystusie, 2.4. Życ jak Maryja – życie sakramentalne, 2.5. Życ w Kościele Chrystusowym, 2.6. Zbierać ziarna mądrości, 2.7. Pracować nad sobą; **IV. Skutki mądrości.** 1. Skutki mądrości w życiu wewnątrzno-osobistym. 1.1 Słowo Boże-Mądrość oświeca duszę, 1.2. Mądrość odkrywa tajemnice Boże, 1.3. Mądrość jednoczy człowieka z Jezusem Chrystusem, 1.4. Formacyjna rola mądrości, 1.5. Uświęcająca rola mądrości; 2. Skutki mądrości w życiu wspólnotowym i społecznym. 2.1. Wspólnototwórcza rola mądrości, 2.2. Społeczna rola mądrości.

Marcin Ernest Ogar OFM